

A Critique of the Iranian Temperament Genre

A Case Study of the Book

‘Intimate Sociology: Why Are We Helpless?’

Ehsan Khanmohammadi*

Ramin Moradi**

Abstract

There are many works about the moral behavior of Iranians. The genre of Iranian Temperament is a distinctive form of social literature that examines and catalogs the moral and behavioral traits of Iranians. Numerous works have been written under this genre. In this article, we have chosen one of Hassan Naraghi's books to examine and criticize the representation of Iranian moral behavior. We have criticized this book using the critical discourse analysis method based on van Dijk's model. The results of the research showed that in this work, Naraghi used many ideological strategies to represent the moral behaviors of Iranians. Naraghi criticizes Iranian behavior in light of self-critical discourse. Rather than describing the moral behavior of Iranians, he gives direction to it. According to Naraghi's representation, Iranians' undesirable moral behaviors are fourteen times more common than their desirable moral behaviors. Works of this genre ultimately claim that Iranians are inherently immoral and Westerners are inherently moral. Therefore, works of this genre should be criticized because, by unrealistically representing us Iranians, they can have negative identity consequences for society.

* PhD in Sociology, Yasuj University, Yasuj, Iran (Corresponding Author), Ehskh1991.22@gmail.com

** PhD in Sociology, Department of Social Sciences, Yasuj University, Yasuj, Iran, rmoradi@yu.ac.ir

Date received: 06/10/2024, Date of acceptance: 29/12/2024

Keywords: Moral Behaviors, Representation, Critical Discourse Analysis, Self-critical Discourse, Self-Orientalism, Iranian Temperament.

Extended Abstract

One of the writing genres about the moral behaviors of Iranians is the genre of Temperament, which has a history of more than half a century in the country. This writing genre seeks to catalog the behavioral and moral traits of Iranians. Due to their discursive nature, works of this genre can guide the attitudes and actions of individuals because discourse, while manifesting and expressing the socio-cultural situation, can also shape and change it. Writing about Iranian Temperament began in the book of Mohammad Ali Jamalzadeh and continues to this day. The works of writers such as Mehdi Bazargan, Ali Mohammad Izadi, Ali Rezagholi, Mahmoud Saree-ol-qalm, Hassan Ghazimoradi, Hassan Naraqi, and some others fall into this genre. In addition to the works published in the field of Iranian Temperament, a critical view of it has been formed in the country for about a decade. This article is also a continuation of this critical tradition. The book *'Intimate Sociology: Why Are We Helpless?'* by Hassan Naraqi is one of the important works of this genre, the first edition of which was published in 2001 and has reached its 37th edition to date. In this article, we have examined this book based on representation theory and the critical discourse analysis method using Theon van Dijk's model. In Van Dijk's model, ideological structures of discourse are analyzed based on the ideological square and ideological categories. Based on this method, we have analyzed the *'Intimate Sociology: Why Are We Helpless?'* in two stages; in the first stage, we have described the author's claims in the way that we have examined what his general opinion is about the moral behaviors of Iranians and what picture of Iranian moral behaviors he has given? The second stage is the operationalization of theoretical discussions and the interpretation of categories for the analysis of the text and discourse. The main issue here was how critical discourse analysis transforms its theoretical claims into analytical tools and methods. In particular, the mediation between theories and macro-concepts with concrete and concrete cases and instances that form the core and focus of analysis in critical discourse analysis is emphasized. The findings showed that Naraghi's representation of Iranian moral behavior is negative. In this book, immoral traits are represented fourteen times more than desirable Iranian traits. In this book, Naraghi distinguishes between "us" and "them" using an ideological square; the desirable traits of "us," meaning Iranians, are described in a subdued and low-detail manner, and our undesirable traits are represented

in a prominent and high-detail manner. In contrast, the desirable traits of "others" are presented in a very bold and detailed manner, and their negative traits are ignored. In this book, Naraghi uses tools that Van Dijk calls discourse structures to illustrate this square; exaggeration, metaphor, simile, assumption, argument, polarization, generalization, implicit meanings, unspoken words, and structural emphases are some of these structures. Naraghi's approach in this book is "self-critical discourse." This discourse has many similarities with the discourse of Orientalism, both of which criticize the "self" from the perspective of Western discourse. Naraghi's self-critical discourse is accompanied by concepts such as self-deprecation, self-hatred, tyranny, and backwardness. One of the important consequences of this discourse is that it can deprive us of a "sense of self-confidence" and lead us to make mistakes in our analyses. The most important component of Naraghi's analysis can be seen in his psychological reductionism and negation of social structures. Naraghi ignores the macro context. Such an analysis cannot explain why we Iranians have fallen into this situation. It is as if external factors and conditions have not played a significant role in the moral characteristics of Iranians. Based on such an analysis, the main culprit is considered to be individual Iranians. The image that Naraghi creates for Iranians is mainly negative and can make Iranians pessimistic about each other. As a result, such works give direction to those behaviors rather than describing the behaviors of individuals in society. Now, if this understanding is negative, then Iranians understand their society as an immoral society. In line with Van Dyke's theory, Naraghi, with his self-critical ideology, makes it possible for Iranians to interpret their actions towards non-Iranians, especially Westerners. Finally, the genre of Iranian morals should be criticized because these works denigrate the moral behaviors of Iranians and "otherize" them within the framework of the Orientalist discourse. In the genre of morals, an unrealistic image of Iran and Iranians is created that may not have the slightest relation to the reality of Iranian society. This factor can also cause an increase in negative moral behaviors in society.

Bibliography

- Amir, A. (2016). *Genealogy of the works of Iranian Temperament in the last fifty years*, Tehran: Research Institute of Culture, Art and Communication.
- Amir, A. (2016). *Iranian Self-Analysis in the Modern Era; Collection of Articles from the Iranian Self-Analysis Conference in the Modern Era*, edited by Armin Mir, Tehran: Research Institute of Culture, Art and Communication.
- Storey, J. (1996). *Cultural Studies and the Study of Popular Culture*, Edinburgh University Press.

- Mardiha, M. (2019). Temperament Genre: An Explanatory View. *Quarterly of Social Studies and Research in Iran*, 8 (2), 257-278.
- Hall, S (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, Sage Publication.
- Namdar, M. & Nazarimoghaddam, J. (2019). Validation of the Theory of "Oriental Despotism" in Understanding Social Developments in Iran, *Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences*, 18 (12), 207-230.
- Naraghi, H. (2020). *Intimate Sociology: Why Are We Helpless*, Tehran: Akhtaran Publication.
- Tofigh, E. Heidari, A. Yousefi, M. & Torkaman, H. (2019), *The Emergence of the Kholqiyat in Iran*, Tehran: Research Institute of Culture, Art and Communication.
- Jorgensen, M. & Phillips, L. (2002). *Discourse analysis as theory and method*. SAGE Publications Ltd.
- Van Dijk, T. A. (1997), *The Study of Discourse*, in: *Discourse Studies: Multidisciplinary Introduction*, London: Sage publication.
- Van Dijk, T. A. (1997), *Discourse as Interaction Society*, in: *Discourse Studies: A multidisciplinary Introduction*, London: Sage publication.
- Van Dijk, T. A. (1995), *From Text Grammar to Critical Discourse Analysis*, University of Amsterdam Program of Discourse Studies.
- Van Dijk, T. A. (1993), Principles of *Critical Discourse Analysis*, in: *The Study of Discourse Analysis*, Special Issue of *Discourse & Society*, 4 (2), pp: 249-283.
- Van Dijk, T. A. (1995), *Discourse Analysis as Ideology Analysis*, in: C. Schafner & A. Wenden, *Language and Peace*, pp: 17-33, Alder shot: Dartmouth Publishing.

ژانر خلیات‌نویسی در بوته نقد و نظر؛

مطالعه موردی کتاب جامعه‌شناسی خودمانی؛ چرا درمانده‌ایم؟

احسان خان‌محمدی*

رامین مرادی**

چکیده

ژانر خلیات‌نویسی به‌عنوان یکی از گونه‌های ویژه نوشتارهای اجتماعی، در پی بررسی و فهرست‌برداری از خصلت‌های اخلاقی و رفتاری ایرانیان است. آثار متعددی در ذیل این ژانر نوشته شده است. ما در این پژوهش برای بررسی و نقد بازنمایی رفتارهای اخلاقی ایرانیان، کتاب جامعه‌شناسی خودمانی؛ چرا درمانده‌ایم؟ اثر حسن نراقی را انتخاب کرده و با استفاده از روش تحلیل گفتمان انتقادی بر اساس الگوی تئون ون‌دایک نقد کرده‌ایم. نتایج پژوهش نشان داد نراقی در این اثر، بسیاری از استراتژی‌های ایدئولوژیک را برای به تصویر کشیدن رفتارهای اخلاقی ایرانیان مورد استفاده قرار داده است. گفتمانی که نراقی در پرتو آن ایرانیان را نقد می‌کند، گفتمان خودانتقادی است. او بیش از آن که به بررسی و توصیف رفتارهای ایرانیان بپردازد در حال ساخت این رفتارها است. بر اساس بازنمایی نراقی، رفتارهای اخلاقی ناپسند ایرانیان، چهارده‌برابر بیشتر از رفتارهای اخلاقی پسندیده آن‌ها است. آثار ژانر خلیات‌نویسی در نهایت ادعا می‌کنند ایرانیان ذاتاً غیراخلاقی عمل می‌کنند و در مقابل، غربی‌ها ذاتاً مردمانی اخلاق‌مدار هستند. بنابراین آثار این ژانر را باید نقد کرد؛ چرا که با بازنمایی غیرواقعی از ما ایرانیان، می‌توانند پیامدهای هویتی منفی برای جامعه به دنبال بیاورند.

* دکترای جامعه‌شناسی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، جمهوری اسلامی ایران (نویسنده مسئول)،

Ehskh1991.22@gmail.com

** دکترای جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران، rmoradi@yu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۹

کلیدواژه‌ها: رفتارهای اخلاقی، بازنمایی، تحلیل گفتمان انتقادی، گفتمان خودانتقادی، خودشرق‌شناسی، خلیات ایرانیان.

۱. مقدمه

درباره رفتارهای اخلاقی ایرانیان، ادبیات گسترده‌ای وجود دارد که یکی از مهم‌ترین آنها «خلقیات‌نویسی» است. ژانر خلیات‌نویسی به‌عنوان یکی از گونه‌های ویژه نوشتارهای اجتماعی ایرانیان، در پی بررسی و فهرست‌برداری از خصلت‌های اخلاقی و رفتاری ایرانیان است (توفیق و همکاران، ۱۳۹۸: ۳). ما در این پژوهش به دنبال بررسی تصویری هستیم که خلیات‌نویسان ایرانی از رفتارهای اخلاقی در جامعه ایران ارائه داده‌اند. متون خلیات‌نویسی به‌دلیل سرشت گفتمانی‌شان، می‌توانند به نگرش‌ها و کنش‌های افراد جهت دهند؛ چرا که گفتمان در عین این‌که تجلی‌بخش و بیان‌گر موقعیت اجتماعی- فرهنگی است، می‌تواند شکل‌دهنده و تغییر دهنده آن نیز باشد. معمولاً فرض می‌شود بازنمایی‌ها و تصویرسازی‌ها از واقعیت، عین واقعیت هستند (مهدی‌زاده، ۱۳۸۷: ۲)؛ به‌بیان دیگر، افراد در بسیاری از موارد، رفتارشان را بر اساس باورها و انتظاراتی که به‌وسیله این آثار در جامعه پراکنده شده است، تنظیم می‌کنند. بنابراین با توجه به نقش این متون در شکل‌دهی به تصاویر و برداشت‌های ذهنی افراد و تفسیر و قضاوت آن‌ها از جهان واقعیت، ضرورت دارد چگونگی بازنمایی رفتارهای اخلاقی ایرانیان در این متون، مورد بررسی قرار گیرد.

ژانر خلیات‌نویسی با کتاب *خلقیات ما/ ایرانیان* اثر محمدعلی جمالزاده، بیش از نیم‌قرن در کشور سابقه دارد؛ آثار مهدی‌بازرگان، علی‌محمد ایزدی، علی‌رضاقلی، محمود سریع‌القلم، حسن قاضی‌مرادی، حسن نراقی و برخی دیگر در همین ژانر قرار می‌گیرند. از یک دهه پیش نگاهی انتقادی نسبت به این ژانر شکل گرفته است. یکی از مهمترین آثار انتقادی این حوزه، کتاب آرمین امیر با عنوان *ره/ افسانه زدند* (۱۳۹۶) است. امیر در این کتاب با نگاهی انتقادی به تبارشناسی متون خلیات‌نویسان ایرانی در پنجاه سال اخیر پرداخته است. کتاب *خویش‌کاو* / *ایرانیان در دوران مدرن* (۱۳۹۶) یکی دیگر از این آثار است که دربرگیرنده مجموعه مقالاتی از صاحب‌نظران این حوزه است. در یکی از مقالات آن، مقصود فراستخواه، ضمن برشمردن نارسایی‌های ژانر خلیات ایرانی، بر لزوم طرح‌ریزی برنامه‌های پژوهشی مدون برای این حوزه تأکید می‌کند. جوادی یگانه و زادقناد در مقاله مشترک خود با عنوان «چند فرضیه درباره علل استقبال ایرانیان از کتاب حاجی بابای اصفهانی اثر جیمز موریه» به تبیین حوزه نفوذ و اثرگذاری

متن، و نحوه مواجهه مخاطبان ایرانی با این اثر می‌پردازند. آزاد ارمکی در مقاله خود، جمال‌زاده را متفکر متعلق به بخشی از جهان مدرن ایرانی و نه همه آن، می‌داند و کتاب *خلقیات ما ایرانیان* را مثل غریب‌زدگی جلال آل احمد، مصداق بدخوانی از ادبیات اجتماعی ایران می‌داند. پورمحمدی در مقاله خود، بخشی از مسائل تحقیقات در ایران را حاصل بی‌توجهی به تاریخ و متون ادبی ایران می‌داند. مجتهدی نیز در مقاله خود، با رویکردی انتقادی به بحث درباره کاستی‌های نظری و روش‌شناختی متون درباره خلق و خوی ایرانیان می‌پردازد.

علاوه بر آثار بالا، مقالات دیگری در نقد این ژانر منتشر شده است. نامدار و نظری مقدم (۱۳۹۷) در مقاله‌ای به نقد گفتمان استبدادزدگی به‌عنوان یکی از خلییات ایرانی می‌پردازند. توفیق و همکاران (۱۳۹۸) در کتابی با عنوان *برآمدن ژانر خلییات در ایران* به بررسی شکل‌گیری ژانر خلییات نویسی در ایران به صورت تاریخی پرداخته‌اند. عمده تلاش این اثر بررسی این موضوع است که متون خلییات نویسی چگونه تولید و در کارزارهای نظری و عملی به کار گرفته شده‌اند. مردیها (۱۳۹۸) نیز در مقاله‌ای با نگاهی تحلیلی به نقد و بررسی این ژانر پرداخته است.

پژوهش ما در امتداد همین پژوهش‌هاست. ما در این پژوهش به بررسی انتقادی کتاب *جامعه‌شناسی خودمانی؛ چرا در مانده‌ایم؟* اثر حسن نراقی بر اساس روش تحلیل گفتمان انتقادی ون‌دایک پرداخته‌ایم. این کتاب در سال ۱۳۸۰ منتشر شده و تاکنون به چاپ سی‌وهفتم رسیده است. آثار ژانر خلییات نویسی، ادعای ارائه تصویری معتبر از رفتارهای اخلاقی جامعه ایران دارند. بنابراین سؤال اصلی پژوهش این است که نحوه بازنمایی رفتارهای اخلاقی ایرانیان در این کتاب چگونه است؟

۲. تحلیل گفتمان؛ نظریه و روش

در این مقاله از نظریه بازنمایی و روش تحلیل گفتمان استفاده شده است. به نظر استوارت هال، یکی از رهیافت‌ها برای فهم زبان و نظام بازنمایی، تحلیل گفتمان است (هال، ۱۳۹۳: ۲۰). گفتمان تعیین می‌کند درباره یک متن خاص چه چیز می‌توان و چه چیز نمی‌توان گفت (استوری، ۱۳۸۹). منظور از گفتمان نیز شیوه‌ای خاص برای سخن گفتن درباره جهان و فهم آن (یا فهم یکی از وجوه آن) است (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹: ۱۸).

رویکرد ون‌دایک به تحلیل گفتمان انتقادی، مبنای تحلیل‌های این پژوهش است. بخش مهمی از رویکرد ون‌دایک، دیدگاه او درباره ایدئولوژی است (ون‌دایک، ۱۹۹۷: ۱۲۶). به نظر او

ایدئولوژی‌ها در خدمت مسئله هماهنگی اعمال افراد عضو گروه‌های اجتماعی هستند (ون‌دایک، ۱۹۹۷: ۱۲۶). ایدئولوژی‌ها که تعریف هویت گروهی هستند و اعضاء در آن اشتراک دارند، این امکان را برای اعضاء میسر می‌کنند که اعمال خود را نسبت به سایر گروه‌ها هماهنگ سازند؛ از این جهت ایدئولوژی‌ها وجوه مهمی از خود را به نمایش می‌گذارند (ون‌دایک، ۱۹۹۷: ۱۲۸). در واقع، بر اساس رویکرد ون‌دایک، ایدئولوژی‌ها «دستور زبان» گروه‌ها برای عمل اجتماعی‌اند؛ آن‌ها به مردم می‌گویند موضع آن‌ها چیست و آن‌ها در مورد موضوعات اجتماعی چه نظری باید داشته باشند (ون‌دایک، ۱۹۹۷: ۱۳۳). در نظر ون‌دایک ایدئولوژی‌ها دربردارنده عقاید و ارزش‌های عمومی‌ای هستند که در مدل‌های گویندگان بازنمایی می‌شوند و به گونه‌ای غیرمستقیم، از عقاید بیان‌شده و یا نشان‌داده‌شده در گفتمان استنتاج می‌گردند (ون‌دایک، ۱۹۹۵: ۴۵۷).

برای فهم این‌که نویسندگان، چگونه قدرت‌شان را در گفتمان اعمال می‌کنند، باید ساختارها و راهبردهای گفتمانی را شناخت (ون‌دایک، ۱۹۹۳: ۱۹۶). بر اساس این رویکرد، ایدئولوژی‌ها مردم و جامعه را در عباراتی قطبی‌شده سازمان‌دهی می‌کنند؛ «ما» در برابر «آن‌ها» (ون‌دایک، ۱۳۹۴: ۶۳). راهبرد کلی بیشتر گفتمان‌های ایدئولوژیک در جدول زیر مشخص است:

جدول ۱. راهبرد کلی گفتمان‌های ایدئولوژیک

مربع ایدئولوژیک	
تأکیدکردن	تأکیدزدایی
نکات مثبت ما را بگویید	نکات منفی ما را نگویید
نکات منفی آن‌ها را بگویید	نکات مثبت آن‌ها را نگویید

این چهار احتمال، یک مربع ایدئولوژیک می‌سازند که برای تحلیل تمام سطوح ساختارهای گفتمان به کار می‌رود (ون‌دایک، ۱۳۹۴: ۶۴). بر این اساس، ما باید ساختارهای ایدئولوژیک گفتمان را بر اساس مربع ایدئولوژیک و مقوله‌های مورد نظر ون‌دایک تحلیل کنیم. در این مقاله، کتاب *جامعه‌شناسی خودمانی؛ چرا درمانده‌ایم؟* را در دو مرحله تحلیل کرده‌ایم؛ در مرحله نخست، ادعاهای نویسنده را توصیف کرده‌ایم؛ به این صورت که بررسی کرده‌ایم نظر کلی او درباره رفتارهای اخلاقی ایرانیان چیست و چه تصویری از رفتارهای اخلاقی ایرانیان به دست داده است؟ مرحله دوم، عملیاتی کردن مباحث نظری و تعبیر مقوله‌ها جهت تحلیل متن و

ژانر خلییات نویسی در بوته نقد و نظر ... (احسان خانمحمدی و رامین مرادی) ۹۱

گفتمان است. مسأله اصلی در این جا این بود که تحلیل انتقادی گفتمان چگونه ادعاهای نظری خود را به ابزارها و روش های تحلیلی مبدل می سازد. به طور خاص، میانجی گری میان نظریه ها و مفاهیم کلان با موارد و مصادیق عینی و ملموس که هسته و کانون تحلیل در تحلیل انتقادی گفتمان را تشکیل می دهند، مورد تأکید است. مقوله ها و متغیرهایی که در تحلیل گفتمان انتقادی بر اساس الگوی تئون ون دایک می توان از متون مختلف استخراج کرد و عمدتاً صبغه ایدئولوژیک دارند در جدول زیر آمده است.

جدول ۲. مقوله ها و متغیرهای استخراجی در الگوی ون دایک

مقوله ها و متغیرها	
پیش فرض ها	نقل قول، ارجاع و استناد
استعاره	کنایه
هم معنایی	تعمیم
اغراق	قطب بندی
تخفیف دادن و جابه جا کردن	معانی ضمنی و تلویحی
استدلال	تأکید ساختاری
ناگفته ها	

۳. یافته ها: تحلیل کتاب جامعه شناسی خودمانی؛ چرا درمانده ایم؟

کتاب جامعه شناسی خودمانی؛ چرا درمانده ایم؟ با عنوان فرعی نقش ما در آینه نخستین بار در سال ۱۳۸۰ منتشر شد. این کتاب در ۱۵۶ صفحه و ۱۸ بخش نوشته شده است.

۱.۳ بازنمایی رفتارهای اخلاقی ایرانیان

نراقی هدف خود از نوشتن این کتاب را «آشنایی زدایی از امر آشنا» می داند، او در مقدمه کتاب بیان می کند:

باید از گفتنی هایی گفت که احتمالاً بسیاری آن را می دانند ولی جرئت ابراز آن را حتی برای خودشان ندارند (ص ۱۱). حرف هایی که هم من می دانم و هم به احتمال زیاد شما، و قصد نهایی این کتاب نیز تنها مروری است بر همین حرف ها، حرف هایی درباره خودمان، درباره جامعه ایرانی یا به عبارتی، درد دلی است خودمانی (ص ۱۱).

تصویری که نراقی از رفتارهای اخلاقی ایرانیان به دست می‌دهد، متمرکز بر رفتارهای اخلاقی ناپسند است که در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۳. تصویر رفتارهای اخلاقی ناپسند ایرانیان

تصاویر اخلاقی (شماره صفحه)		تصاویر اخلاقی (شماره صفحه)	
متوسط کار مفید ایرانی‌ها در روز به زیر سی دقیقه می‌رسد (۱۸)	۳۷	میان‌بر زدن (۹۱)	
کارمندان در ادارات در اکثر مواقع پدر ارباب رجوع را درمی‌آورند (۱۸)	۳۸	رفتارهای مان معتدل نیست (۹۲)	
علاقه چندانی به روبه‌رو شدن با حقایق نداریم (۳۹)	۳۹	توهم توطئه داریم (۹۵)	
صورت مسئله را پاک می‌کنیم (۳۹)	۴۰	احتیاط و محافظه‌کاری (۹۵)	
حتی خودمان را هم گول می‌زنیم (۳۹ و ۱۲۶)	۴۱	در مقابل دشمن، خودمان را زیون و ناچیز جلوه می‌دهیم (۹۵)	
حقایق را نادیده می‌گیریم (۴۰)	۴۲	شک و سوءظن داریم (۹۸)	
اهل تظاهر هستیم (۴۴ و ۷۹)	۴۳	به‌طور کلی اعتماد نداریم (۹۸)	
دولت‌مان هم در سطح وسیعی تظاهر می‌کند (۴۷)	۴۴	مسئولیت‌ناپذیری (۱۰۱)	
رودربایستی دولت با مردم (۵۱)	۴۵	نق‌زدن به دولت (۱۰۵)	
خودمان بالای‌شان می‌بریم و خودمان هم زمین‌شان می‌زنیم (۵۴)	۴۶	لجبازی (۱۰۶)	
زورگویی (۵۵)	۴۷	[کارمندان] با هم جز در موارد استثنایی همکاری نمی‌کنند (۱۰۶)	
نمی‌دانم و بلد نیستیم نمی‌گوییم (۶۱)	۴۸	به‌طور کلی قانون‌گریزیم (۱۰۷)	
در هر امری خود را مطلع می‌دانیم (۶۱)	۴۹	بی‌توجهی به آلودگی هوا (۱۰۷)	
به مشاوره اعتقادی نداریم (۶۱)	۵۰	رائندگی (۱۰۷)	
ترسو هستیم و جرئت و جسارت نداریم (۶۲ و ۹۸)	۵۱	رشوه و ارتشا به‌عنوان حق و حساب (۱۰۹)	
[دولتی‌های مان] اصلاً و باتناً به برنامه‌ریزی اعتقادی ندارند (۶۵)	۵۲	تملق گفتن (۱۰۹)	
[دولتی‌های مان] از خودشان رفع مسئولیت می‌کنند (۶۵)	۵۳	به بزن و بروها می‌گوییم آدم‌های دست‌وپا‌دار (۱۱۱)	
هیجان‌زدگی (۶۸)	۵۴	به‌شدت پرتوقع هستیم (۱۱۳)	
در هر امری، راه‌حل فوری‌فوتی می‌خواهیم (۷۰)	۵۵	به‌طور کلی طلبکار هستیم (۱۱۳)	
[کارمنداها] همدیگر را نمی‌توانند تحمل کنند (۷۲)	۵۶	حسادت و حسدورزی (۱۱۹)	
بوروکراسی ورم کرده و موازی‌کاری (۷۳)	۵۷	شهر کثیف و دودگرفته (۱۲۱)	
تصمیم‌گیری با شانس و نصیب و قسمت (۷۶ و ۷۷)	۵۸	دروغ‌گویی به دولت به صورت یک حق درآمده (۱۲۷)	
پنهان‌کاری (۷۹)	۵۹	درستی، صفتی است که در ایران وجود ندارد (۱۲۷)	

ژانر خلییات نویسی در بوته نقد و نظر ... (احسان خانمحمدی و رامین مرادی) ۹۳

تصاویر اخلاقی (شماره صفحه)		تصاویر اخلاقی (شماره صفحه)	
فکر و ذکر هر ایرانی فقط متوجه این است کاری را که وظیفه اوست انجام ندهد (۱۲۷)	۶۰	دروغ گویی (۷۹ و ۱۲۶)	۲۴
حقه بازی و کلاهبرداری (۱۲۷)	۶۱	تزویر و ریاکاری (۷۹ و ۸۴)	۲۵
بو قلمون صفتی (۱۲۹)	۶۲	زرتنگ بازی (۸۱)	۲۶
خاکشیر مزاجی (۱۲۹)	۶۳	خوش باوری (۸۹)	۲۷
نان به نرخ روز خوردن (۱۳۰)	۶۴	فقط به شعار دادن اکتفا می کنیم (۸۹)	۲۸
خودخواهی (۱۴۴)	۶۵	کمبود یکرنگی (۸۱)	۲۹
بد و بیراه گفتن (۱۳۱)	۶۶	رنگ پذیری (۸۱)	۳۰
صراحت لهجه مان کم است (۱۴۳)	۶۷	فرصت طلبی (۸۳)	۳۱
نیات احتمالاً نامشروع مان (۱۴۳)	۶۸	تعارفات (۸۳)	۳۲
غیبت و بدگویی (۱۴۳)	۶۹	همگی به کار سیاست مشغول هستیم (۸۴)	۳۳
فخر فروشی (۱۴۷)	۷۰	احساساتی هستیم (۸۷)	۳۴
برای هیچ مرجع و مقامی ارزش واقعی قائل نیستیم (۱۳۰)	۷۱	کلی نگری (۱۴۶)	۳۵
		بی وجدانی (۱۵۰)	۳۶

در کتاب جامعه شناسی خودمانی، ۷۱ خصیصه اخلاقی ناپسند و ۵ خصیصه اخلاقی پسندیده به ایرانیان نسبت داده شده است. نراقی در توضیح آن می گوید: «اگر در این جا انتقادی از جامعه می بینید، به مفهوم عاری بودن مان از صفات ممتاز مثبت نیست، اما چون دیگران به اندازه کافی محاسنش را بر شمرده اند، من قصد کرده ام یک کمی هم از معایش بگویم» (ص ۲۳). البته تصویری که نراقی از فضائل اخلاقی ایرانیان در این کتاب به دست داده، حدود یک چهاردهمِ رذائل اخلاقی ایرانیان است.

جدول ۴. تصویر رفتارهای اخلاقی پسندیده ایرانیان

تصاویر اخلاقی (شماره صفحه)	
مردم واقعاً باهوش و زیرک (۱۶)	۱
مهمان نوازی (۸۳)	۲
احساسات مثبت ۹۳	۳
با تدبیری ۱۵۱	۴
ایرانی یک کمی که فرصت بگیرد خودش را به روی سکوی افتخار میبرد ۱۵۱	۵

با وجود این که نراقی هدف خود را صرفاً «نقش آینه‌گی» دانسته، اما روایت او از اخلاقیات ایرانی، اشباع از ایدئولوژی است.

نویسنده در چند بخش از کتاب نشان می‌دهد که در این کتاب در پی بررسی چیست و چرا چنین موضعی را اتخاذ کرده است:

[می‌خواهم] این «ما» را کالبدشکافی کنم و بگویم این «ما»ی ایرانی دارای چه خصوصیتی است؟ چه رفتارهایی دارد؟ و کاستی‌هایش چیست؟ [...] می‌رویم سراغ خصوصیتی که مجموعه آن همین «ما»ی مورد نظر را فراهم آورده است (ص ۳۱).

به گفته نراقی: «تعداد کتاب‌هایی که در زمینه انتقاد از رفتارهای فردی و اجتماعی مان تا به حال منتشر شده به زحمت به تعداد انگشتان دست می‌رسد» (ص ۲۳)؛ دلیل آن را هم کمبود جرئت و جسارت ایرانیان می‌داند: «به زحمت می‌توان کسانی را شاید کمتر از تعداد انگشتان یک دست یافت که سعی کرده باشند با واقعیات جامعه ایرانی بدون ترس از ملوک‌شدن و جاهت‌شان روبه‌رو شوند» (ص ۱۵). در نظر نراقی هر چند که «پیش از این هم کتاب‌هایی با این مضمون نوشته شده‌اند، اما همگی در نادیده گرفتن نقش خود ایرانی‌ها در پیدایی معضلات و مشکلات با یکدیگر اشتراک دارند» (ص ۱۳):

از نظر همه این بزرگواران، همه عقب‌افتادگی‌ها معلول دو علت هستند: اول، رویدادی تاریخی که از بد حادثه در گذشته اتفاق افتاده است (غیرقابل برگشت و تا حدود زیادی هم مؤثر که منکر آن نمی‌توان شد) و دوم، دست شوم خارجی (آشکار یا غیرآشکار) (ص ۱۴). نراقی می‌گوید:

نمی‌توان منکر این عوامل شد و مطمئناً این‌ها در شکل‌گیری شخصیت و رفتار اجتماعی مان بی‌تأثیر نبوده و نخواهند بود؛ منتها درباره سهم نخبگان مان، رهبران فکری مان، رهبران سیاسی مان، شعرا، نویسندگان و بالاتر از این‌ها، سهم خودمان در معماری سرنوشت مان، به مراتب کمتر بحث شده است (ص ۱۵).

او ادامه می‌دهد: «من منکر تأثیر مستقیم و غیرمستقیم چنین عواملی نیستم. همه این‌ها تأثیر دارند. منتها اثری است مقطعی بر بستر موجود جامعه؛ چرا اگر «ما» این گونه «ما»یی نبودیم، این عوامل نیز اثرهای دیگری داشتند» (ص ۱۶). نراقی این مضمون را با عبارات دیگری نیز مورد تأکید قرار می‌دهد: «دنبال دلیل می‌گردید؟ دلیلش در خودمان است نه در همسایه‌ها و نه در ابرقدرت‌ها. نه حتی در حکومت و دولت‌های معاصر» (ص ۱۶)؛ «زهر و پادزهر هر دو در

همین جاست» (ص ۲۱). در تحلیل گفتمان انتقادی، این که یک مفهوم و مضمون، با جملات و عبارات مختلفی مورد تأکید قرار گیرد را استراتژی «هم معنایی» می نامند.

نراقی در این کتاب ریشه وضعیت موجود را در خود افراد جامعه می بیند؛ باز هم همان شکل از ادعاهایی که مستلزم «دور باطل» هستند و به نوعی راه به «این همان گویی» می برند. اما صرفاً در یک جایی از کتاب، علاوه بر نقش «ما»، از عامل بسیار مهم دیگری نیز، به طور بسیار خلاصه و در ایجاز کامل یاد می کند. ولی به سرعت از آن می گذرد؛ این عامل، «امنیت» است که بسیاری از نظریه پردازان جامعه شناسی و تاریخ اجتماعی ایران از قبیل همایون کاتوزیان و پرواند آبراهامیان نیز، درباره آن اتفاق نظر دارند. به گفته نراقی:

[شاید دلیل آن، این باشد که] ایرانی جماعت معمولاً از امنیت بی بهره بوده؛ امنیت اجتماعی، امنیت شغلی و خانوادگی و بالاتر از همه امنیت معیشتی (ص ۶۲ و ۶۳).

نراقی می داند بحث بیشتر درباره این عامل، ناقض دیگر دیدگاه های مطرح شده در کتاب است. از آن جا که نقطه تأکید نراقی بر رفتارهای خود «ایرانیان» است، نمی تواند بیش از این، بر عوامل خارج از اراده ایرانیان تأکید کند.

اما درباره راه برون رفت از این وضعیت نیز به صورت پراکنده در بخش هایی از کتاب، اشارات کوتاهی کرده است: یک) باید تاریخ را جدی بگیریم (ص ۳۸)؛ به پنهان کاری پایان دهیم (ص ۴۳)؛ سه) شجاعت اخلاقی و عزم واقعاً ملی (ص ۵۱)؛ چهار) بررسی و مطالعه علمی روان شناختی و جامعه شناختی (ص ۱۱۲). در کل باز هم بیان می کند که راه برون رفت، در واقع در وجود خود «ما» ایرانیان است:

نه مشروطه دردمان را دوا خواهد کرد نه دیکتاتور، نه رهبر ملی، نه رهبر مذهبی، نه جمهوری، نه انگلیس نه روسیه نه آلمان و آمریکا و نه حتی تعویض رژیم ها. درد ما از خودمان است و لاجرم درمانش هم در خود ما (ص ۱۴۹ و ۱۵۰).

۲.۳ تأکیدات ساختاری

یکی از استراتژی های مورد استفاده در کتاب *جامعه شناسی خودمانی*، «تأکیدات ساختاری» است؛ منظور از آن این است که نویسنده، ادعاهای اصلی خود را در نقاط آشکار متن بیان می کند. نراقی از طریق عناوین بخش های مختلف کتاب، و نیز پاراگراف اول و آخر هر بخش، به صورت ساختاری بر عقاید مورد نظر خود تأکید می کند. این نوع استفاده، به نویسنده این امکان را می دهد که ایده اصلی خود را در آشکارترین نقاط متن بیان کند تا مخاطب بتواند

به‌سهولت آن را دریافت کند. اما همان‌طور که ون‌دایک اذعان دارد، نویسنده در بخش‌های «معناشناختی»، استفاده بیشتری از مقولات ایدئولوژیک می‌کند.

۳.۳ نقل قول، ارجاع و استناد

از طریق ارجاعاتی که نویسنده در کتابش به نویسنده‌های دیگر می‌دهد، می‌توان به ریشه‌های فکری او دست یافت. ارجاعات این کتاب را می‌توان در چهار دسته قرار داد: یک) خلیقات‌نویسان داخلی (از قبیل محمدعلی جمال‌زاده، مهدی بازرگان، علی رضاقلی، علی محمد ایزدی و صادق زیباکلام)؛ دو) سفرنامه‌نویسان (الکسی سولینکوف، کنت دو گوینو)؛ سه) بریده‌روزنامه‌ها و چهار) تجربه‌های زیسته خود نراقی (دیده‌ها و شنیده‌های او). البته نراقی در برخی از فصول کتاب، از مباحث مورد اشاره در کتاب *نجات* نوشته علی محمد ایزدی نیز استفاده می‌کند، بدون این‌که ارجاعی به آن بدهد؛ به‌عنوان مثال، اشاره او به گفته‌های سفرنامه‌نویسان درباره رفتارهای ایرانیان، را از کتاب ایزدی گرفته است، بدون این‌که اشاره‌ای به منبع خود بکند. همین مطالب را ایزدی خود از جمال‌زاده گرفته است.

۴.۳ قطب‌بندی

یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌ها در تحلیل گفتمان انتقادی، تحلیل چگونگی استفاده نویسندگان از استراتژی «قطب‌بندی»، برای ایجاد تمایز بین «خود» و «دیگری» است. روش نراقی به این صورت است که رفتارهای اخلاقی را در دو قطب «ما» (ایرانیان) و «دیگری» (غرب و دیگر نقاط جهان) قرار داده و آن‌ها را با یکدیگر مقایسه می‌کند؛ در این میان، «ما» به‌صورت منفی و «دیگری» به‌صورت مثبت بازنمایی می‌شوند. بر اساس منطق قطب‌بندی، نراقی وقتی درباره «یارانه‌ها» صحبت می‌کند، می‌گوید یارانه در آلمان سود و کاربردهای فراوانی داشته، اما:

همین سوبسید کارساز وقتی به کشور ما رسید تبدیل شد به اخذ مبالغی از تمامی مردم اعم از نیازمند و غیرنیازمند (ص ۴۸).

همین استراتژی را درباره پدیده‌های دیگری نظیر «وضع مالیات» و «نرخ حوادث جاده‌ای»

نیز پی می‌گیرد:

در کشورهای پیشرفته صنعتی برای کنترل مصرف سوخت، مالیات وضع می‌شود ولی ما با پرداخت یارانه تشویق به مصرف هم می‌کنیم ... این همان مظهر رودربایستی با مردم یعنی

ژانر خلیقات نویسی در بوته نقد و نظر ... (احسان خانمحمدی و رامین مرادی) ۹۷

تظاهر است (ص ۴۹). نرخ کشته شدگان حوادث جاده‌ای، در سال ۷۶ به ازای هر ده‌هزار اتومبیل، برای ایران ۳۰ کشته، برای ژاپن ۱/۴، استرالیا ۱/۸، آلمان ۱/۵، مالزی ۵/۵، و فیلیپین ۵/۳ می‌باشد (ص ۶۰).

نراقی به این موارد اکتفا نمی‌کند و در اکثر بخش‌های کتاب، رفتارهای اخلاقی ایرانیان را با غربی‌ها و دیگر نقاط جهان مقایسه می‌کند و از آن مقایسه نتیجه می‌گیرد که رفتارهای اخلاقی ایرانیان به مراتب ناپسندتر از دیگر نقاط دنیا است. در ادامه به چند نمونه از آن‌ها اشاره می‌کنیم: نباید تصور کنیم دنیای غرب از هر دروغی مبرا است. نه خیر. صحبت من این نیست. صحبت من در غلظت و درجه و گستردگی آن است (ص ۱۳۲)؛ کم‌وبیش ریا و تزویر در اکثر نقاط جهان به‌ویژه در میان سیاستمداران پدیده شگفت و تازه‌ای نیست. ولی مردم معمولی زیاد به آن آلودگی ندارند [...] ولی عیب کار ما این جاست که در این کشور، همگی به کار سیاست مشغول هستند و وقتی مردم این‌کاره بودند از مسئول اداره‌ای که بالاخره برخاسته از همین جماعت است چه انتقادی دارید؟» (ص ۸۴)؛ [ما] مردمی هستیم که در اکثر موارد احساسات‌مان در انتخاب و اتخاذ مسیرمان نقش تعیین‌کننده‌ای را ایفا می‌کند (ص ۸۷)؛ باید بپذیریم که اگر نلسون ماندلایی در آفریقای جنوبی گل می‌کند، دلیلش زمینه و بستر موجود همان جامعه به ظاهر عقب‌مانده است که اجازه پرورش امثال ماندلا [...] را می‌دهد. و الا در جامعه قهرمان‌پرور، این زندانبان است که ارج و قرب دارد نه زندانی (ص ۵۷).

در این کتاب، گاهی استراتژی قطب‌بندی با استراتژی «مصادره به مطلوب» همراه می‌شود؛ یعنی از چند مقدمه ظاهراً درست، نتیجه‌ای دلخواه گرفته می‌شود:

«همه جای دنیا و در همه دایره‌المعارف‌های رفتاری و اجتماعی ملت‌ها پدیده‌ای است به نام تعهد [...] امضا نیز نشانه‌ای از همین تعهد است.» نراقی سپس بحث ایرانیان را پیش می‌کشد و می‌گوید:

حالا ببینید [...] همین امضا در کشور ما چه شکلی است؟... یک خط کج و کوله بدون ذکر نام و فامیل، و خدا می‌داند که اگر چند سال بگذرد، چه کسی قادر به شناسایی صاحب امضا خواهد بود؟ و این دقیقاً نشئت می‌گیرد از این‌که ایرانی حتی‌الامکان دوست ندارد نشانی از خودش بگذارد؛ مسئولیت دارد، در دسر دارد، بعدها عواقب دارد (ص ۱۰۲).

او مشخص نمی‌کند چگونه از «کج و کوله بودن» امضاها ایرانیان نتیجه می‌گیرد که ایرانی دوست ندارد نشانی از خودش بر جای بگذارد و فراتر از این، ایرانی مسئولیت‌گریز است. سازوکار ارتباط بین این دو، مشخص نیست. اصلاً آیا می‌توان ادعا کرد که امضای اغلب ایرانیان

«کج‌وکوله» است؟ در این جا می‌توان پرسید نراقی چگونه به این نتیجه رسیده که امضاهای ایرانیان «کج‌وکوله» بوده ولی در سایر نقاط جهان این‌گونه نیست؟ تازه اگر بتواند این گزاره را تأیید کند، پس از آن باید مکانیزم ارتباط بین این دو پدیده را تبیین نماید، امری که به نظر می‌رسد نه از لحاظ نظری و نه به صورت تجربی قابلیت تأیید شدن ندارد؛ یعنی اصولاً ابطال‌ناپذیر است. نراقی حتی اگر بتواند بین این دو ارتباطی بیابد، نمی‌تواند رابطه علت و معلولی‌ای که ادعای آن دارد را تأیید کند.

در ادامه استفاده از استراتژی قطب‌بندی، از استراتژی تعمیم‌دهی نیز استفاده می‌کند؛ امری که ادعاهای نراقی را بیش‌ازپیش غیرقابل پذیرش می‌کند:

بروید ببینید این ملت ایتالیا موسولینی را با بدترین وضع، سر و ته اعدام کردند ولی به هر حال موسولینی جزئی از تاریخ ایتالیا بود و تاریخ را که نمی‌شود محو کرد. در بسیاری از خیابان‌ها و میدان‌ها هنوز مجسمه موسولینی موجود است. ببینید اول انقلاب ما حتی به مجسمه ناصرالدین‌شاه هم رحم نکردیم (ص ۹۲).

نراقی در گزاره بالا هم‌زمان از دو استراتژی ایدئولوژیک استفاده کرده است؛ یکی قطب‌بندی و دیگری تعمیم؛ او با ارجاع به تخریب مجسمه ناصرالدین‌شاه توسط عده‌ای، یک ویژگی اخلاقی را به کل مردم ایران نسبت می‌دهد. در این جا با اشاره به ملت ایتالیا، نخست دست به قطب‌بندی می‌زند و پس از آن با استفاده از تعمیم‌دهی، از یک مثال جزئی، نتیجه‌ای کلی می‌گیرد.

۵.۳ تعمیم و هم‌معنایی

«تعمیم»، یکی دیگر از استراتژی‌های مورد استفاده نراقی است. منظور آن است که یک رفتار، گفتار و یا شواهد اندکی را به کل گروه، و یا کل رفتارها و عقاید آن‌ها تعمیم می‌دهد. نراقی در جایی از کتاب می‌گوید:

سر خیابانی با حالت یک‌کم سرگردان بایستید و از ده نفر رهگذر نشانی کوچ‌ای را که اصلاً در آن محل وجود ندارد [...] سؤال کنید [...] از این ده نفر به ندرت دو یا سه نفر با استحکام می‌گویند نمی‌دانم. بقیه هر طور هست سعی خواهند کرد یک جوری کمک کنند (ص ۶۰)

و از این طریق تعمیم می دهد که همه ایرانیان به دنبال خودمحوری و برتری جویی هستند. او در جای دیگری می نویسد:

[یکی] از دوستان تعریف می کرد از بسیاری از آدم های تحصیل کرده دور و برم پرسیدم که جزایر لانگراهاس کجاست؟ گفت باور کردنی نبود آن هایی که می دانستند که می گفتند ولی باقی به جز یکی دو نفر که گفتند نمی دانیم همه سعی کردند از اقیانوس اطلس گرفته تا مدیترانه و دریای مانس این جزایر را یک جایی بگنجانند (ص ۶۱)؛

نراقی نتیجه می گیرد همه ایرانیان در هر امری اعم از کشاورزی، صنعت، سیاست و ... خود را مطلع و عالم و آگاه می دانند. او همین ویژگی را با مثال دیگری بیان می کند: «دو ماشین در خیابان تصادف می کنند، ببینید چقدر آدم با چقدر اظهار نظر، دورش جمع می شوند!! همه مطلع اند و همه کارشناس» (ص ۶۱). در این جا نراقی علاوه بر استفاده از تعمیم دهی، از استراتژی هم معنایی نیز بهره می برد. علاوه بر این ها، نراقی از پاره ای عبارات مشخص در سراسر کتاب، برای تعمیم دهی استفاده می کند. به عنوان نمونه می نویسد: «بارها خودتان شاهد بوده اید» (ص ۶۵) یا «یک نگاهی به دور و بر خودتان بیندازید» (ص ۸۲) و بر اساس مشاهدات خود و دیگری، که ممکن است تعداد آن ها بسیار اندک باشد، یک رفتار یا خصیصه اخلاقی را به همه ایرانیان تعمیم می دهد.

او در جایی می نویسد: «امکان ندارد در این کشور یک نفر پیدا شود که جرئتش، جسارتش، تهورش، نبوغ و درایتش وقتی از متوسط جامعه بالاتر باشد، مورد حسادت و سوءظن قرار نگیرد» (ص ۹۹)؛ سپس حسین فاطمی، محمد مصدق و آیت الله کاشانی را مثال می زند و از این سه مصداق، نتیجه می گیرد که در این کشور، همه مردم، به افراد بالاتر از سطح متوسط جامعه، حسادت می کنند. اولاً مشخص نیست که دلیل ناکامی این سه نفر، حسادت مردم باشد. دوماً حتی اگر این فرضیه را نیز قبول کنیم، نمی توان بر اساس این سه مصداق، گفت که همیشه مردم ایران به افرادی که در سطح متوسط به بالای جامعه قرار دارند، حسادت می ورزند.

۶.۳ استدلال

از دیگر مقولات ایدئولوژیک، شیوه «استدلال» نویسندگان است. یکی از شیوه های او در استدلال، ارجاع دادن مخاطب به تجربه خود مخاطب و نویسنده است؛

الآن دیگر همگی کم و بیش می دانیم که [...] (ص ۴۷)؛ [در مورد آن] مطمئناً با من هم عقیده هستید (ص ۴۸)؛ کم و بیش همه به این نقیصه بزرگ وقوف داریم (ص ۶۵)؛ گمان نکنم

بی‌برنامگی ایرانی دیگر مقوله‌ای باشد که مجبور باشم برای اثبات وجود آن پافشاری کنم (ص ۶۵)؛ بارها خودتان شاهد بوده‌اید که [...] (ص ۶۵)؛ برای یک بار در عمرم ندیدم که [...] (ص ۱۰۵)؛ یک نگاهی به دور بر خودمان بیندازید (ص ۸۲)؛ مطمئن باشید که [...] (ص ۵۵)؛ خودتان قضاوت کنید بینی و بین‌الله [...] (ص ۱۴۳).

یکی دیگر از شیوه‌های استدلالی نراقی این است که از مقدماتی که به نظر می‌رسد درست باشند، نتیجه غلط می‌گیرد، یا حداقل نتیجه‌ای می‌گیرد که معلوم نیست نتیجه منطقی آن مقدمات باشد:

مقدمه: در کشورهای پیشرفته صنعتی برای کنترل مصرف سوخت، مالیات وضع می‌شود ولی ما با پرداخت یارانه تشویق به مصرف هم می‌کنیم. نتیجه: این مظهر رودربایستی دولت با مردم یعنی تظاهر است (ص ۴۹).

مقدمه: یک آمار سرانگشتی بگیرید و ببینید چه درصدی از همین خانواده‌های دستچین، «شجره‌نامه» دارند، این را کم نگیرید، فاجعه است. نتیجه: ما ایرانیان با تاریخ بیگانه‌ایم (ص ۳۳).

مقدمه: ۲۷۰۰ قتل و جنایت، ۳۰۰۰ خودکشی و دو و نیم میلیون نفر نیازمند روان‌درمانی در ایران [وجود دارد]. نتیجه: ۲/۵ میلیون نفر سالانه در ایران به پزشک اعصاب مراجعه می‌کنند (ص ۴۰ و ۴۱).

مقدمه: وقتی قهرمان‌پروری نهایت هدف‌ت شد، نتیجه: به صورت طبیعی در طیفی قرار می‌گیری که اگر از بالادستی زور می‌شنوی، یک‌جور باید آن را سر پایین‌دستی خالی کنی (ص ۵۴).

مقدمه: [نگاه] احساساتی که بدون مطالعه، بدون تعمق و بدون فکر، اصل دادگستری را در اول کار نفی می‌کند. نتیجه: تعداد زندانی‌ها و پرونده‌های قضایی، بعد از انقلاب اسلامی افزایش یافته است (ص ۸۴).

روش دیگری که نراقی برای استدلال‌های خود در پیش می‌گیرد، تکیه بر گفته دیگران است؛ همان که در علم روش‌شناسی به آن «استدلال مقام مرجع می‌گویند» و در اغلب موارد از اعتبار چندانی برخوردار نیست و نمی‌شود به آن تکیه کرد:

برتولت برشت از قول گالیله چه زیبا می‌گوید بیچاره ملتی که به قهرمان نیاز داشته باشد (ص ۵۴)؛ بزرگی (منظور نراقی شخص بزرگی است)، همه این رفتارها را ناشی از شرایط جوی و اقلیمی کشور می‌دانست (ص ۵۵)؛ در نظر الکسی سولینکوف: درستی صفتی است که

در ایران وجود ندارد (ص ۱۲۷)؛ در نظر کنت دو گوینو: فکر و ذکر هر ایرانی فقط متوجه این است کاری را که وظیفه اوست انجام ندهد (ص ۱۲۷).

نراقی در بسیاری از بخش‌ها ادعاهایی مطرح می‌کند که راه رسیدن به آنها روشن نیست. او حتی مفاهیم را نیز تعریف نمی‌کند و صرفاً بر اساس نوعی کلی‌گویی بدون ارجاع و استناد به پژوهش‌های دیگر، ادعاهای خود را مطرح می‌کند. در این میان، نراقی گاهی دست به تقلیل‌گرایی نیز می‌زند. او در جایی می‌گوید: «نهراسیم از این که اقرار کنیم و بگوییم کشور ما در بسیاری از ابعاد جزو کشورهای عقب افتاده دنیاست و فقط در معدودی از ابعاد در سطح متوسط است» (ص ۱۵). معلوم نیست چطور به این نتیجه رسیده است. مهم‌تر از همه، منظور خود از دو اصطلاح کلیدی «بسیاری از ابعاد» و «سطح متوسط» را مشخص نمی‌کند. همین شیوه را در جاهای دیگری نیز تکرار می‌کند:

«در هر حال و همین امروز در عداد یکی از نادرست‌ترین و دروغ‌گوترین ملل جهان به شمار می‌آییم» (ص ۱۹۶)؛ «از دردناک‌ترین عواقب ریاکاری عدم دسترسی به اعداد، ارقام و شاخص‌هاست» (ص ۸۰)؛ «فرهنگ شفاهی [ما] مستقیماً از مسئولیت‌پذیرفتن ما نشئت گرفته» (ص ۱۰۲).

تقلیل‌گرایی را می‌توان در برخی از استدلال‌های این کتاب مشاهده کرد: «پای‌بست این امپراطوری عظیم (امپراطوری ساسانیان) از مدت‌ها قبل آن‌چنان با موریانه دروغ پوک و بی‌مغز شده بود که اگر حمله اعراب هم روی نمی‌داد بدون شک حادثه دیگری آن را در هم خرد می‌کرد» (ص ۱۲۶). گویی تنها دروغ‌گویی عامل اساسی سقوط سلسله ساسانیان بوده است. او وقتی که در مورد عزل شهردار تهران در دوران اصلاحات می‌گوید، می‌نویسد که: «خیلی ساده و رک مورد حسادت قرار گرفت» (ص ۱۲۱). گویی حسادت تنها عامل این اتفاق بوده است. او عوامل بسیار مهمی نظیر جنگ قدرت را ناگفته باقی می‌گذارد. در جایی دیگر می‌نویسد: «اگر وجدان بیدار و جمعی مردم ما اندکی، فقط اندکی به حرکت درآید، بسیاری از مسائل و مشکلات ما نیز به دنبال آن از صفحه زندگی مان محو خواهند شد» (ص ۱۵۰). نراقی مبتنی بر همین منطق، همچنین در مورد راه برون‌رفت از مشکلات حال حاضر کشور ادعا می‌کند: «اتفاقاً برخلاف تصور خیلی‌ها من شخصاً گمان می‌کنم که مشکلات کشور اکثراً چنان راه‌حل‌های ساده‌ای دارند که در باور مدیریت فعلی کشور نمی‌گنجد» (ص ۱۵۳).

۷.۳ ناگفته‌ها

در متون ایدئولوژیک، بسیاری از مطالب مهم «ناگفته» باقی می‌مانند تا انسجام متن حفظ شود و تناقض‌های متن به چشم نیاید. نراقی وقتی درباره حوادث جاده‌ای در ایران صحبت می‌کند، در پی این است نشان دهد حوادث جاده‌ای در ایران، بسیار بیشتر از دیگر کشورها منجر به فوت می‌شود:

نرخ کشته‌شدگان حوادث جاده‌ای نسبت به هر ده‌هزار خودرو در سال ۷۶ برای ایران ۳۰ کشته، برای ژاپن ۱/۴، استرالیا ۱/۸، آلمان ۱/۵، مالزی ۵/۵، و فیلیپین ۵/۳ می‌باشد (ص ۶۰). نراقی به این ترتیب، مردم را مقصر می‌داند. اما خیلی از موارد و عوامل مهم را ناگفته باقی می‌گذارد؛ نمی‌گوید کیفیت خودروها و وضعیت جاده‌ها در ایران در مقایسه با این کشورها به چه صورت است. او اساساً ساختار را نادیده می‌گیرد و تمامی بار گناه و تقصیر را به گردن افراد و در این جا راننده‌ها می‌اندازد.

او وقتی به خصلت اخلاقی «رنگ‌پذیری دقیقه‌به‌دقیقه» ایرانیان انتقاد می‌کند، بعضی از موارد مهم را ناگفته می‌گذارد. او مثال می‌زند شخصی برای خوش خدمتی به حکومت پهلوی، اسم مغازه خود را قصابی آریامهر گذاشته است. او می‌گوید: «شاید [مردم] با این پسوندها یک پوشش امنیتی برای خود تأمین می‌کنند. چون واقعاً این‌ها دیگر خوش خدمتی همین مردم است؛ به دولت و حکومت مربوط نیست (ص ۸۱). نراقی این را در تأیید ریاکاری ایرانیان می‌نویسد، اما نمی‌گوید شاید واقعاً مشکل از طرف حکومت باشد که جامعه‌ای ریاکار می‌پروراند. یعنی علت ریاکاری (اگر این نمونه را واقعاً مصداق ریاکاری بدانیم) ممکن است حکومت باشد، نه مردم. اما نراقی با این پیش‌فرض که دولت و ملت اساساً یکی هستند، خود را بی‌نیاز از بحث بیشتر در این باره می‌بیند. به گفته او: «وزیر ارشادمان می‌گوید ایران از نظر برخورداری از امکانات میراث فرهنگی و جهان‌گردی جزو پنج کشور اول دنیاست، اما سهم‌مان از جهان‌گردی یک‌هزارم آن است» (ص ۸۹). نراقی در این جا می‌خواهد نشان دهد که باز هم تقصیر خود ماست. این در حالی است که ده‌ها عامل، ممکن است در این میان تأثیرگذار باشند، که یکی از مهم‌ترین آن‌ها نقش قدرت‌های جهانی است. اما او این عوامل تأثیرگذار را ناگفته باقی می‌گذارد.

نراقی تأثیر حکومت بر مردم را در اکثر استدلال‌های کتاب ناگفته باقی می‌گذارد و بیشتر بر قطب مخالف آن، یعنی تأثیر مردم بر حکومت تأکید می‌کند. به عنوان نمونه در جایی می‌گوید:

من خودم را و مردم دور و برم را مقصر می‌دانم. حکومت در بدترین وضعیتش باز برخاسته از همین مردم است و حداقل نگاه‌داشته توسط همین مردم. می‌دانم این حرف برای بسیاری سنگین است ولی اگر ده‌ها بار افراد متفکر، و مدیران جامعه را برگزینید و حکومت را به دست‌شان بدهید، تا بستر مناسبی برای رشد در عمیق‌ترین لایه‌های اجتماعی فراهم نشود، امکان بهبود وضع را لااقل من به سهم خودم نمی‌بینم (ص ۸۹)

۸.۳ معانی ضمنی و تلویحی

ایده‌ها همیشه صریح و آشکار بیان نمی‌شوند، بلکه می‌توانند ضمنی و نهفته در متن باشند. با مطالعه قضایا و گزاره‌های اصلی متن و نحوه انسجام آن‌ها از سویی، و مطالعه موضوع و موضوعات اصلی در متن از سوی دیگر، مجموعه باورهای کشف و فهم می‌شود که با آن‌که در متن، تصریحی به آن‌ها نشده است، اما نقاط اتکای متن محسوب می‌شوند.

به گفته نراقی: «ما باید تکلیف‌مان را با خودمان روشن کنیم که با چه امکاناتی به دنبال چه هدفی هستیم» (ص ۱۱۶). در این جا به‌طور ضمنی می‌گوید ما سردرگم هستیم. «وقتی اختیارمان دست خودمان می‌افتد آن‌چنان بیگانه‌ستیز می‌شویم که با تمام دنیا قهر می‌کنیم، خودمان را از همه بی‌نیاز می‌دانیم، یعنی می‌خواهیم سال‌ها وابستگی را یک‌شبه تلافی کنیم» (ص ۹۰). در این جا نیز به‌طور ضمنی می‌گوید که بهتر است اختیارمان دست خودمان نباشد؛ در واقع، ادعای او به معنای تأیید وجود «دیگری بزرگ» به‌عنوان قیم برای ایرانیان است.

«چه زیبا می‌گوید برتولت برشت: آن‌کس که حقیقت را نمی‌داند ابله است ولی آن‌کس که آن را می‌داند و آن را پنهان می‌کند جنایت‌کار است» (ص ۱۴۲). به‌طور ضمنی می‌گوید روشنفکران ایرانی جنایت‌کار هستند. چرا که پیش از این، روشنفکران ایرانی را به خاطر مصلحت‌اندیشی و کتمان حقیقت (ص ۱۴۱) مورد انتقاد قرار داده بود.

در جایی دیگر نیز به‌طور ضمنی دولت و حکومت را تبرئه می‌کند:

نه مشروطه دردمان را دوا خواهد کرد نه دیکتاتور، نه رهبر ملی، نه رهبر مذهبی، نه جمهوری، نه انگلیس نه روسیه نه آلمان و آمریکا و نه حتی تعویض رژیم‌ها. درد ما از خودمان است و لاجرم درمانش هم در خود ما (ص ۱۴۹ و ۱۵۰)؛ اگر صد بار حکومت را از بیخ و بن عوض کنی، تا ریشه مشکل را در خودمان خشک نکنیم [...] درد بعد از مدتی به نحو و شکل دیگری باز هم گریبان را خواهد گرفت (ص ۱۵۰).

«فکر می‌کنم اگر بخواهم برای هر روحیه و رفتارمان یک سرفصل جداگانه باز کنم، می‌شود همان داستان مثنوی هفتادمن» (ص ۱۴۳). از این گفته به‌طور ضمنی برمی‌آید که اخلاقیات ناپسند ایرانیان آنقدر زیاد است که شمارش آن‌ها در حکم مثنوی هفتادمن است.

«بی‌مورد نمی‌بینم در انتها برای ادای دین و احترام به فرهیختگانی که در زمره نخستین دردشناسان این کشور بودند، مستزادی از مرحوم ملک‌الشعراى بهار را که در حدود نود سال پیش سروده شده است، برایتان بیاورم» (ص ۱۵۴). از این گفته برمی‌آید که حداقل از نود سال پیش، برخی از روشنفکران و نویسندگان به انتقاد از خود پرداخته‌اند، این در حالی است که نراقی پیش از این گفته بود تعداد این افراد به انگشتان دست هم نمی‌رسد. از این گونه تناقضات در جای‌جای کتاب می‌توان نمونه‌هایی را مشاهده کرد. نراقی در حالی که به‌طور مداوم تأکید دارد علت‌العلل مشکلات ما در خود ماست، در بخش‌های آخر کتاب، این ادعای خود را این‌گونه نقض می‌کند: «واقعاً مشکل کشور لااقل در زمینه‌های صنعتی، بازرگانی، کشاورزی و اجتماعی، جز سوءمدیریت هیچ مشکل دیگری نیست» (ص ۱۵۳). در نهایت مشخص نیست باید علت را در خودمان جست‌وجو کنیم یا این‌که مشکل ناشی از سوءمدیریت است.

۹.۳ فنون بلاغی (استعاره، کنایه و اغراق)

نویسندگان مختلف، از «فنون بلاغی» نیز در راستای بیان ایدئولوژی خود استفاده می‌کنند؛ مهم‌ترین تمهیدات بلاغی که در کتاب جامعه‌شناسی خودمانی استفاده شده، «استعاره»، «کنایه» و «اغراق» هستند.

مهم‌ترین استعاره مورد استفاده نراقی، استعاره پزشکی است. او وضعیت کشور را هم‌چون یک بیمار در نظر می‌گیرد که نیازمند درمان است؛ درمان‌گران نیز نویسندگان، روشنفکران و جامعه‌شناسان هستند:

من تمامی سعی خود را در این نوشته‌ها صرف نشان‌دادن علائم این امراض خواهم نمود؛ اما ادعای معالجه آن را هم ندارم (ص ۲۲)؛ هیچ بیماری در هیچ‌کجای دنیا بدون شناخت و باور بیماری، مداوا نگردیده است (ص ۲۲)؛ زهر و پادزهر هر دو در همین جاست (ص ۲۱)؛ یک جامعه‌شناس متعهد باید نقش همان طبیب را ایفا کند و در مورد بیمار، و حتی در پیش‌گیری از بیماری‌های اجتماعی، نقش کلیدی داشته باشد (ص ۳۰).

کنایه یکی از راه‌های انتقال معناست. در نشانه‌ای که کارکرد کنایه‌ای دارد مانند استعاره، دال به یک چیز اشاره می‌کند، اما از طریق دالی دیگر. آن دال به واقع به چیزی کاملاً متفاوت و متضاد دلالت دارد:

ایرانی از نظر کیفیت که الحمدالله مشکلی ندارد، اگر از نظر کمیت هم بالا برود دیگر کار تمام است، می‌توانیم دنیا را بگیریم (ص ۶۶)؛ باور بفرومائید بزرگواری از خودمان است (ص ۶۸)؛ به اعتبار آزادی بیش از اندازه‌ای که وجود داشته (ص ۲۳)؛ واقعاً دست همه دست‌اندرکاران درد نکند (ص ۸۹)؛ واقعاً فکر می‌کنم این ترس کشورهای صنعتی از ما کاملاً به‌مورد و به‌جاست (ص ۹۰)؛ ما معمولاً در همه علوم متخصص هستیم (ص ۱۳۷)؛ در امور اقتصادی واقعاً حرف نداریم (ص ۱۳۸).

در گزاره‌های بالا، منظور نویسنده، دقیقاً عکس آن‌هاست؛ وقتی می‌گوید «ما در همه علوم متخصص هستیم» می‌خواهد بر ناآگاهی ما تأکید کند. یا منظور او از این‌که «ایرانی از نظر کیفیت مشکلی ندارد»، این است که اتفاقاً ایرانی مملو از ایراد و اشکال است.

در این‌جا، اغراق به معنای بزرگ‌نمایی ضعیف‌ها، مشکلات و اشتباهات خودمان و نیز اغراق و بزرگ‌نمایی موفقیت‌ها، پیشرفت‌ها و اعمال مثبت دیگران است. او یک پدیده را با شدتی بسیار بیشتر از حد معمول توضیح می‌دهد. مثلاً به‌جای این‌که بنویسد «برخی» و یا «گاهی»، از «تمام»، «همه» و «همیشه» استفاده می‌کند. نمونه‌هایی از اغراق و بزرگ‌نمایی در کتاب جامعه‌شناسی خودمانی را در زیر می‌توان مشاهده کرد:

تمام تاریخ دادگستری این کشور را از بدو پیدایش زیر و رو کنید، یک نفر را نخواهید یافت که به جرم کار نکردن و پیش‌نبردن مسئولیتی که عهده‌دار بوده محاکمه شود (ص ۲۰)؛ اگر به سراسر این تاریخ نگاه کنید، با اغماض‌های جزئی، سراسر آن یک طیف یکنواخت و تکراری و سینوسی است (ص ۳۷)؛ سراسر تاریخ‌مان مملو است از قهرمان‌بازی و قهرمان‌پروری (ص ۵۳)؛ امکان ندارد در این کشور یک نفر پیدا شود که جرئتش، جسارتش، تهورش، نبوغ و درایتش وقتی از متوسط جامعه بالاتر باشد، مورد حسادت و سوءظن قرار نگیرد (ص ۹۹)؛ این ظاهرسازی، دروغ‌گویی، کتمان حقیقت، گمان‌نکنید که در بین یک قشر از جامعه‌مان جاری شده [...] قضیه واقعاً بن‌دارتر از این حرف‌هاست [...] این قضیه جز اندک استثناهایی ریشه در تار و پود تک‌تک‌مان دارد (ص ۱۳۴).

بیشترین اغراق در این کتاب را می‌توان در پایان فصل «ایرانیان و توهم دائمی توطئه» مشاهده کرد:

تاریخ را کتاب به کتاب، ورق به ورق، سطر به سطر، بجورید و بخوانید و ببینید آن قدر که ایرانی از خودش یا هم‌وطنش ضربه خورده و کشیده است آیا از حمله دشمن خارجی این‌همه آسیب دیده؟ ضمن این‌که مسبب اکثر حمله‌های خارجی هم خودش بوده یعنی دشمن را خودش تشویق به حمله کرده. تاریخ را دقیق‌تر بخوانید خودتان متوجه منظورم خواهید شد (ص ۱۰۰).

۱۰.۳ تخفیف‌دادن و جابه‌جا کردن

«تخفیف‌دادن و جابه‌جا کردن» نیز از دیگر استراتژی‌های ایدئولوژیک است؛ کم‌اهمیت‌شمردن و تحقیر و ارزیابی منفی عقاید و کنش‌های ما و استفاده از واژه‌ها و مفاهیم دارای بار معنایی منفی به جای واژه‌ها و مفاهیم واجد ارزش‌گذاری مثبت. نراقی در این کتاب، برای تحقیر ویژگی‌های اخلاقی ایرانیان از این استراتژی استفاده کرده است:

استاندارد زندگی‌مان را برای مردم بیگانه شاید تا ده برابر زندگی معمولی خودمان نشان می‌دهیم. اسم این را چه می‌گذارید؟ مهمان‌نوازی! نه عزیزم چرا خودت را گول می‌زنی (ص ۴۶)؛ ممکن است به من ایراد بگیرید که این از سر مهربانی خلق الله است نه احساس ارضا کردن خودشان (ص ۶۰)؛ لابد می‌گویید این از حس فداکاری‌شان سرچشمه می‌گیرد (ص ۶۱)؛ در این بازی ایرانی عجب صبری هم دارد ... در تهاجم دشمن، اول کمی مقاومت می‌کند، اگر حریف نشد، تسلیم می‌شود، بعد هم‌رنگ (ص ۸۰)؛ خواهید گفت تعارفات از خصلت میهمان‌نوازی ایرانی است، ولی خودمانیم این دیگر میهمان‌نوازی نیست، میهمان به بازی است (ص ۸۳)؛ سرعت ایرانی‌ها در زود به رنگ حریف درآمدن واقعاً اعجاب‌انگیز است (ص ۸۲)؛ صراحت لهجه‌مان کم است. ممکن است این نقص را به معنی حجب و حیا تعبیر کنیم. حالا اگر قسمت کوچکی از آن را هم بتوانیم به حساب حجب و حیایمان بگذاریم، قسمت دیگرش برمی‌گردد به نیت احتمالاً نامشروع‌مان (ص ۱۴۳).

۱۱.۳ پیش‌فرض‌ها

پیش‌فرض‌ها مفروضات ذهنی‌ای هستند که مسلم فرض می‌شوند و بر قضاوت و داوری فرد و تعریف و مفهوم‌سازی او از واقعیت تأثیر می‌گذارند. یکی از مهم‌ترین پیش‌فرض‌های نراقی در این کتاب، «غلبه فرد بر جمع و نادیده‌گرفتن ساختار اجتماعی» است. او بار اصلی را بر دوش

افراد می‌گذارد و در بسیاری از موارد، ساختار اجتماعی را تبرئه می‌کند. بنابراین علی‌رغم ادعای نقد رادیکالی که دارد، موضع نراقی محافظه‌کارانه است.

من در کاستی‌ها و نقصان‌ها، مرزی بین دولت و مردم قائل نیستم و باور دارم محال است سخت‌گیرترین دولت‌ها هم بتوانند یا جرئت کنند خارج از بستر فکری مردم اقدام به انجام کاری بکنند (ص ۶۸)؛ کم‌وبیش ریا و تزویر در اکثر نقاط جهان به‌ویژه در میان سیاستمداران پدیده شگفت و تازه‌ای نیست. ولی مردم معمولی زیاد به آن آلودگی ندارند [...] ولی عیب کار ما این جاست که در این کشور، همگی به کار سیاست مشغول هستند و وقتی مردم این‌کاره بودند از مسئول اداره‌ای که بالاخره برخاسته از همین جماعت است چه انتقادی دارید؟ (ص ۸۴)؛ کار من و تو و این و آن تنها نیست، کار یک ملتی است که همه دست به دست هم داده‌اند تا چنین وضعی را به وجود آورده‌اند. حالا هم منتظرند دولت همه‌چیز را برای‌شان حل کند (ص ۹۱)؛ همین جماعت عادت‌کرده به تملق، کارش بالاتر می‌رود، رئیس می‌شود، معاون وزیر می‌شود، مدیر کل می‌شود، وزیر می‌شود، آن‌وقت چه توقعی دارید؟ که یک‌باره معجزه کند؟ و از نظر فکری زیر و رو شود؟ (ص ۱۱۱).

البته برخلاف همه موارد بالا، نراقی در یک‌جای کتاب در تناقض با دیگر ادعاهایش، پیش‌فرضی ساختارگرایانه اتخاذ می‌کند. نراقی می‌نویسد: «ساده‌انگاری است که فکر کنیم هر کس سهم خودش را اصلاح و تعمیر کند. این امکان ندارد» (ص ۷۱). از دیگر پیش‌فرض‌های موجود در کتاب، یکی این است که ایران را به‌عنوان یک کل بدون در نظر گرفتن تفاوت‌ها در نظر می‌گیرد؛ بر اساس استراتژی‌های یکپارچه‌سازی و کلی‌نگری، همه ایرانیان را تحت یک مقوله کلی بازنمایی می‌کند. علاوه‌براین، تاریخ را نیز نادیده گرفته و نوعی استمرار تاریخی را پیش‌فرض می‌گیرد؛ گویی همه ایرانیان در طول تاریخ یکسان بوده و تغییر و تحول چندانی در خصایص اخلاقی آن‌ها رخ نداده است؛ همگی این‌ها مستلزم یک پیش‌فرض بنیانی‌تر به نام «ذات‌گرایی» است.

۴. نتیجه‌گیری

نراقی در کتاب *جامعه‌شناسی خودمانی*، مبتنی بر مربع ایدئولوژیک، رفتارهای ناپسند ایرانیان را برجسته و رفتارهای پسندیده آن‌ها را نادیده می‌گیرد. دیدگاهی که او اتخاذ کرده در قالب «گفتمان خودانتقادی» جای می‌گیرد. این گفتمان، با گفتمان خودشرق‌شناسی تشابهات بسیاری دارد، هر دو «خود» را از منظر گفتمان غربی مورد انتقاد قرار می‌دهند. نراقی «خود» را در تقابل

با «دیگری» قرار داده و با نگرشی مثبت به «دیگری»، بسیاری از ویژگی‌های «خودی» را مورد انتقاد قرار می‌دهد. حتی ویژگی‌های اخلاقی مثبت ایرانیان را نیز با استفاده از استراتژی تخفیف‌دادن و جابه‌جا کردن، با عباراتی منفی تحقیر می‌کند. گفتمان خودانتقادی نراقی ملازم مفاهیمی همچون خودتحقیری، خودستیزی، استبدادمداری و عقب‌ماندگی است. یکی از پیامدهای مهم این گفتمان این است که می‌تواند «حس خودباوری» را از ما سلب کرده و ما را در تحلیل‌ها، دچار اشتباه کند.

نراقی در این کتاب، به نویسندگان پیش از خود انتقاد می‌کند که خصایص منفی ایرانیان را نادیده گرفته‌اند. کتاب او دقیقاً در مقابل کتاب‌های آن‌ها قرار می‌گیرد؛ اگر دیگران، تمامی بار گناهان را به گردن «دیگری» انداخته‌اند، نراقی در قطب مخالف آن‌ها، مقصر اصلی را «خود ما» می‌داند. از این رو آن‌ها، دو روی یک سکه هستند. در واقع، اگر پیامد تصویرسازی آن‌ها از اخلاق ایرانی، نوعی نارسیم باشد، نتیجه بازنمایی نراقی از رفتارهای اخلاقی ایرانیان، مصداق مازوخسیم است.

اما مهم‌ترین مؤلفه تحلیل نراقی را می‌توان در تقلیل‌گرایی روان‌شناختی و نفی ساختارهای اجتماعی از سوی او دید. نراقی بسترهای کلان را نادیده می‌گیرد. چنین تحلیلی نمی‌تواند تبیین کند که ما ایرانیان چرا به این وضعیت دچار شده‌ایم. گویی عوامل و شرایط بیرونی در خصایص اخلاقی انسان ایرانی، نقش چندانی نداشته است. بر اساس چنین تحلیلی، مقصر اصلی، فرد فرد ایرانیان در نظر گرفته می‌شود.

همان‌طور که در مقدمه گفته شد به نظر می‌رسد آثار خلیفات نویسی به دلیل سرشت گفتمانی‌شان می‌توانند بر تصویرسازی‌ها و رفتارهای اخلاقی ایرانیان اثر داشته باشند و تصویر ذهنی ایرانیان از خودشان را بسازند. بر همین اساس تصویری که نراقی برای ایرانیان می‌سازد عمده‌تاً منفی است و می‌تواند ایرانیان را نسبت به یکدیگر بدبین کند. در نتیجه، چنین آثاری بیش از آن‌که رفتارهای افراد جامعه را توصیف کنند، به آن رفتارها جهت می‌دهند. حال اگر این فهم منفی باشد، ایرانیان جامعه خود را به عنوان یک جامعه غیراخلاقی فهم می‌کنند. همسو با نظریه ون‌دایک، نراقی با ایدئولوژی خودانتقادی، این امکان را برای ایرانیان میسر می‌کند تا اعمال خود را نسبت به غیرایرانی‌ها و به‌ویژه غربی‌ها تفسیر کنند. بر این اساس ایرانیان، خود را با رذائل اخلاقی‌شان می‌شناسند. چرا که ایدئولوژی‌های نهفته در ژانر خلیفات نویسی، به مثابه نوعی «دستور زبان» به مردم می‌گویند که آن‌ها ذاتاً غیراخلاقی بوده و غربی‌ها ذاتاً مردمانی

ژانر خلیقات‌نویسی در بوته نقد و نظر ... (احسان خان‌محمدی و رامین مرادی) ۱۰۹

اخلاق‌مدار هستند. در واقع، این آثار باورهای ایرانیان در حوزه‌ی اخلاق را سازمان می‌دهند و در نهایت نیز ممکن است منجر به رواج گفتمان مازوخستی در جامعه ایران شوند. بنابراین باید ژانر خلیقات ایرانیان را نقد کرد چرا که این آثار، رفتارهای اخلاقی ایرانیان را تحقیر کرده و در چهارچوب گفتمان شرق‌شناسی «دیگری‌سازی» می‌کنند. در ژانر خلیقات‌نویسی، تصویری غیرواقعی از ایران و ایرانی ساخته می‌شود که ممکن است کمترین نسبت با واقعیت جامعه ایران نداشته باشد. همین عامل نیز می‌تواند موجب افزایش رفتارهای اخلاقی منفی در جامعه شود.

کتاب‌نامه

- امیر، آرمین (۱۳۹۶)، *ره افسانه زدند؛ تبارشناسی آثار خلیقات‌نویسان ایرانی در پنجاه سال اخیر*، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- امیر، آرمین (۱۳۹۶)، *خویش‌کاوی ایرانیان در دوران مدرن؛ مجموعه مقالات همایش خویش‌کاوی ایرانیان در دوران مدرن*، به کوشش آرمین میر، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- استوری، جان (۱۳۸۹)، *مطالعات فرهنگی درباره فرهنگ عامه*، ترجمه حسین پاینده، تهران: انتشارات آگه.
- توفیق، ابراهیم، یوسفی، سیدمهدی، ترکمان، حسام و حیدری، آرش (۱۳۹۷)، *برآمدن ژانر خلیقات در ایران*، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- مردیها، مرتضی (۱۳۹۸)، *ژانر خلیقات؛ نگاهی تحلیلی، فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی*، دوره ۸، شماره ۲، صص: ۲۷۸-۲۵۷.
- یورگنسن، ماریان و فیلیپس، لوئیز (۱۳۸۹)، *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*، ترجمه هادی جلیلی، تهران: نشر نی.
- ون‌دایک، تئون (۱۳۹۴)، *ایدئولوژی و گفتمان*، ترجمه محسن نوبخت، تهران: سپاه‌رود.
- هال، استوارت (۱۳۹۳)، *معنا، فرهنگ و زندگی اجتماعی*، ترجمه احمد گل‌محمدی، تهران: نشر نی.
- نامدار، مظفر و نظری مقدم، جواد (۱۳۹۷)، «اعتبارسنجی نظریه استبداد شرقی در فهم تحولات اجتماعی ایران»، *پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه های علوم انسانی*، دوره ۱۸، شماره ۱۲، صص ۲۰۷-۲۳۰.
- نراقی، حسن (۱۳۹۳)، *جامعه‌شناسی خودمانی: چرا درمانده‌ایم؟*، تهران: اختران.

Van Dijk, T. A. (1997), *The Study of Discourse*, in: *Discourse Studies: Multidisciplinary Introduction*, London: Sage publication.

Van Dijk, T. A. (1997), *Discourse as Interaction Society*, in: *Discourse Studies: A multidisciplinary Introduction*, London: Sage publication.

- Van Dijk, T. A. (1995), *From Text Grammar to Critical Discourse Analysis*, University of Amsterdam Program of Discourse Studies.
- Van Dijk, T. A. (1993), Principles of *Critical Discourse Analysis*, in: *The Study of Discourse Analysis*, Special Issue of *Discourse & Society*, 4 (2), pp: 249-283.
- Van Dijk, T. A. (1995), *Discourse Analysis as Ideology Analysis*, in: C. Schafner & A. Wenden, Language and Peace, pp: 17-33, Alder shot: Dartmouth Publishing.

